

Anamaria Perović

anamaria.perovic@dazd.hr; HR – 23 000 Zadar

Pregledni članak

(primljeno 27. 11. 2024.) (prihvaćeno 25. 3. 2025.)

930.2(497.562/.581) "5/19"

Ovaj rad dostupan je za upotrebu
pod međunarodnom licencom
Creative Commons Attribution 4.0

IZVORI ZA PROUČAVANJE ODNOSA LIKE I SJEVERNE DALMACIJE U RAZDOBLJU OD SREDNJEG VIJEKA DO POČETKA 20. STOLJEĆA U DRŽAVNOM ARHIVU U ZADRU

Sažetak

U radu se temeljem provedenog istraživanja arhivskoga gradiva Državnog arhiva u Zadru donosi prikaz dijela pisanih izvora čiji sadržaj zahvaća povijesna zbivanja na području Like, a koji su nastali u vremenskom rasponu od srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća. Uz navođenje odabranih primjera isprava, službenih dopisa i drugih zapisa koji se odnose na različite segmente iz prošlosti Like – od crkvene povijesti, pitanja razgraničenja sa susjednim sjevernodalmatinskim područjem, do projekata cestogradnje, nastoji se ukazati na, za istraživače, relevantne arhivske fondove i zbirke te iznijeti pritom nekoliko smjernica za njihovo daljnje pretraživanje.

Ključne riječi: Lika, Krbava, Dalmacija, arhivsko gradivo, Državni arhiv u Zadru

Uvod

U Državnom arhivu u Zadru, koji je 2024. godine obilježio 400. obljetnicu svojega utemeljenja čuvaju se spisi, isprave i svesci čija je vrijednost od neprocjenjivog značaja za proučavanje različitih aspekata života čitave Dalmacije. Jednako tako, gradivo Arhiva dragocjen je izvor i za sagledavanje širih, okolnih prostora s kojima je ona u prošlosti na različite načine bila povezana. Spisi sačuvani unutar više od 650 arhivskih fondova i zbirki nastali su djelovanjem uprava i ustanova javnih službi, vjerskih ustanova, javnih bilježnika, obitelji i pojedinaca, a organizirani su

ponajviše prema upravnim razdobljima dalmatinske povijesti – od mletačke uprave (1409. – 1797.), preko prve austrijske (1797. – 1805.) i francuske uprave (1806. – 1813.), vladavine druge Austrije (1813. – 1918.) te uprave Kraljevine Jugoslavije (1918. – 1941.) i talijanske uprave u dijelu Dalmacije (1918. – 1943.) do uprave Socijalističke Republike Hrvatske (1945. – 1990.).

Premda je ličko područje imalo drugačiji slijed povijesnih kretanja koja su utjecala na formiranje njegovog današnjeg identiteta, prošlost Like kao Dalmaciji susjednoga područja s kojim je bila u izravnim kontaktima, jednim je dijelom posvjedočena i u zapisima pohranjenim u zadarskom Arhivu. Uzimajući u obzir podjelu fondova Arhiva na periode navedenih uprava u Dalmaciji, gradivo koje se odnosi na povijest Like, kao i njenih stanovnika, nastojat će se u nastavku rada izložiti kronološkim slijedom prateći organizaciju i središnja upravno-politička zbivanja njezinoga područja.

Gradivo je istraženo uz početno konzultiranje arhivskih obavijesnih pomagala – inventara, popisa i kazala,¹ te nadalje uz pomoć izvornih uredskih evidencija samih stvaratelja spisa. Naime, izvorno arhivsko gradivo kao pomagalo za pretragu, sačinjavaju registraturne knjige – urudžbeni zapisnici u koje se spisi zaprimljeni u određenoj ustanovi protokoliraju, te također popratno izrađena kazala koja upućuju na brojeve konkretnih spisa, a koja je moguće pretraživati prema pojmovima, mjestima kao i imenima.

Srednjovjekovno razdoblje

U razdoblju ranog srednjeg vijeka na prostoru današnje Like nalazile su se župe Lika, Gacka i Krbava, pod zajedničkom upravom hrvatskoga bana. Postupnim razvojem, tri stare hrvatske župe prerasle su u organiziranije teritorijalne zajednice – županije, čijim je raslojavanjem tijekom razvijenog srednjeg vijeka formirano još nekoliko drugih manjih županija – Brinjska, Buška, Hotučka, Lapačka, Nebljuška, Odorjanska i Unska (Holjevac, 2009: 429).

Društveno-gospodarska kretanja ličko-krbavskoga prostora u srednjem vijeku obilježena su procesima dijeljenja društva dotadašnjih starih rodovskih zajednica na posjede istaknutijih članova plemićkih obitelji koji postaju novi feudalni gospodari zemlje (Kruhek – Horvat, 2009: 248–249). Na uređenje crkvenoga ustrojstva

1 Arhivska obavijesna pomagala – kazala sastavljena su u razdoblju druge polovine 19. / prve polovine 20. stoljeća za jedan dio fondova Arhiva za koje izvorna kazala nisu bila izrađena ili možda nisu sačuvana.

područja Like i Krbave utjecale su okolne biskupije – krčka, rapska, ninska, kninska i senjska, te metropolitanska biskupija u Splitu (Bogović, 1997: 89).

Godine 1185. na pokrajinskom koncilu u Splitu osnovana je Krbavska biskupija. Srednjovjekovna Lika podijeljena je tada između ninskog i senjskog biskupa, a nakon 1272., sve do osvajanja od Turaka pripadala je Ninskoj biskupiji (Bogović, 2014: 33).² Naime, odlukom splitskog nadbiskupa Ivana i kaptola od 14. lipnja 1272. ninskom biskupu Stjepanu i njegovim nasljednicima predan je teritorij Like i Banatik. Posebnom poveljom tu je donaciju 24. lipnja iste godine potvrdio i hrvatsko-ugarski kralj Stjepan V. (Peričić, 1969: 133; Strika 2007: 118). U Državnom arhivu u Zadru, u sastavu arhivskoga fonda HR-DAZD-12 Općina / Komuna Nin (1244. – 1797.), čuva se u kopijalnoj Knjizi privilegija prijepis navedene povelje kojom se potvrđuje donacija ninskom biskupu. Riječ je prijepisu ovjerovljenog bilježničkog prijepisa od 12. listopada 1342. (Slika 1.).³

U istoj knjizi privilegija u prijepisu je sačuvan i jedan dopis mletačkih advokata Bernarda Bemba i Daniela Veheneria ninskome knezu i njegovim nasljednicima, a koji se pak, odnosi na privilegije vezane za područje Krbave, te je datiran u godinu 1509.⁴

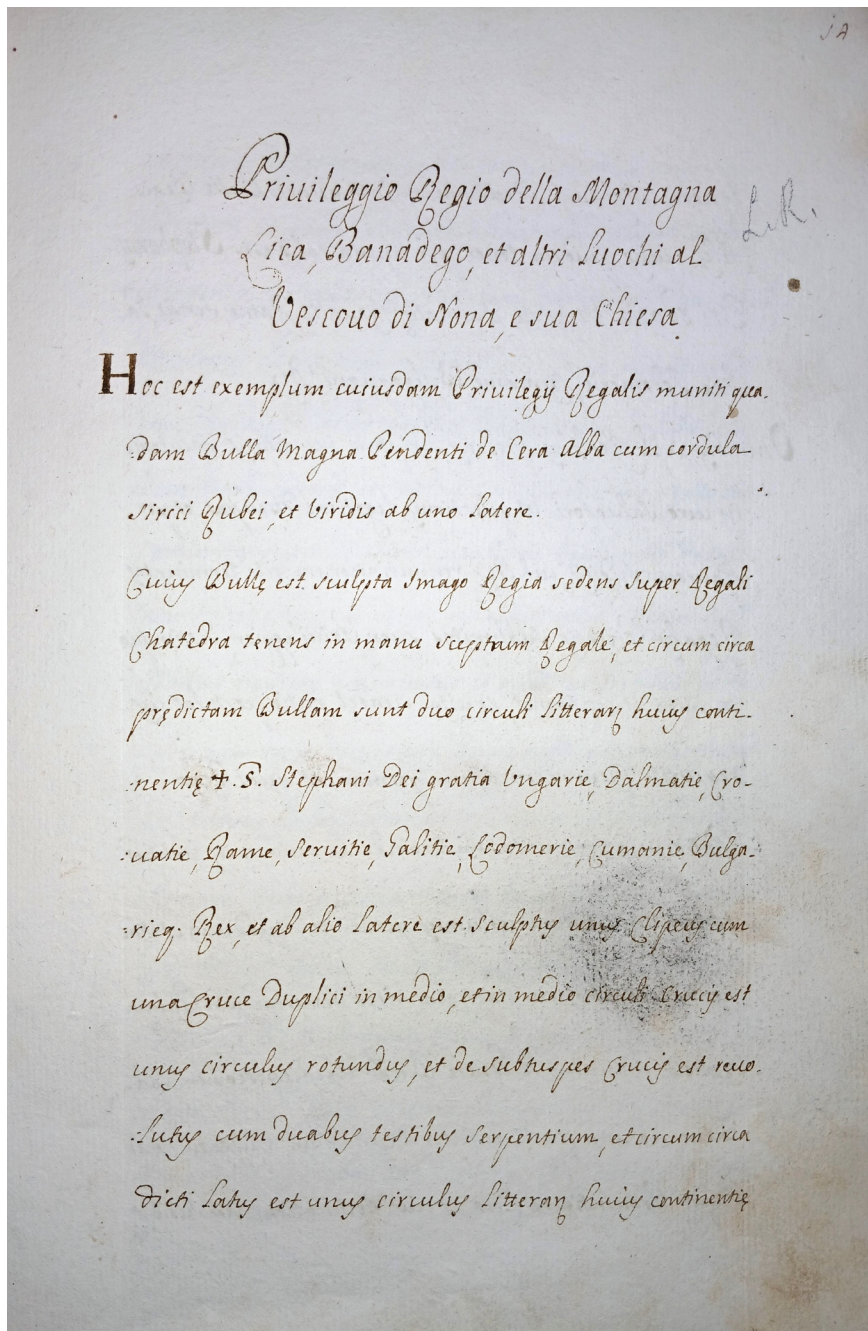
Najstarije i najvrjednije dokumente značajne za izučavanje hrvatske srednjovjekovne povijesti u Državnom arhivu u Zadru sačinjavaju spisi ukinutih samostana Sv. Dominika, Sv. Krševana i Sv. Nikole u Zadru, kao i nekadašnjeg Samostana Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (Rogovska opatija). Među građivom koje sačinjavaju samostanske pergamente i drugi spisi nastali od 10. stoljeća nadalje, sadržani su akti o utemeljenju, papinske bule, kraljevske i banske darovnice. Pored toga, spisi ovih arhivskih cjelina sadrže dokumente o povlasticama i posjedima, oporučne odredbe, kao i mnoge druge isprave. Unutar fonda HR-DAZD-336 Benediktinski samostan Sv. Krševana u Zadru (918. – 1806.) izdvajaju se dva dokumenta u kojima se bilježi spomen Like. Riječ je o jednoj pergameni iz 1036. godine u kojoj se navodi da Sergije, sin Petrov, zamjenjuje polovicu svoje kuće za

2 O uređenju crkvene uprave u krajevima oko Velebita, te razmatranju pitanja kojoj je biskupiji, Senjskoj ili Krbavskoj, na koncilu dodijeljena zapadna polovica Like, vidi: Kovačić, 1988: 20–30 i Bogović, 1988: 46–52.

3 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-12 Općina / Komuna Nin (1244. – 1797.) (dalje: HR-DAZD-12), sign. 2.1. Knjiga privilegija (knj. 4), fol. 14r-18v; vidi i sign. 2.2. Knjiga privilegija (knj. 5), fol. 10r – 13r.

Vidi i: Smičiklas, 1907: 636–637; Smičiklas, 1913: 17–18; Bogović: 1988: 48, bilj. br. 26.

4 HR-DAZD-12, sign. 2.1 Knjiga privilegija (knj. 4), fol. 52v-53r.

Slika 1. Prva stranica prijepisa ovjerovljenog bilježničkog prijepisa povelje od 24. lipnja 1272. kojom hrvatsko-ugarski kralj Stjepan V. Ninskoj biskupiji potvrđuje teritorij Like, HR-DAZD-12 Općina / Komuna Nin (1244. – 1797.), sign. 2.1. Knjiga privilegija (knj. 4), fol. 14r.

kuću Malikovu u Lici, koja pripada samostanu Sv. Krševana,⁵ te drugoj, datiranoj u godinu 1385., koja donosi podatke o prodaji zemlje u Mogorovoj Dubravi i Grabovičanima te u Lici. Zemlju prodaje Ratko pok. Semigota iz roda Mogorovića plemiću Jurju Dišislavovu Slaviću iz istoga roda.⁶

U fondu HR-DAZD-338 Dominikanski samostan Sv. Dominika u Zadru (1066. – 1807.) čuva se pergamena datirana 1341. godine sa spomenom krbavskog biskupa Radoslava, u zapisu o podjeli 40 dana oprosta svima koji će pomoći gradnji crkve u Ostrovici.⁷ S pergamene iz 1278. godine koja se čuva u sastavu istoga fonda moguće je pak, iščitati da su krbavski knezovi Matija i Bartol Gušić imali zemlju u Kruševu koju su prodali Kosi Saladinu, Damjanu i Grgi Zloradu za 100 libara malih mletačkih novaca.⁸

Iz plemićke obitelji Gušić (Gusić) koja je stekla naslov krbavskih knezova, potjecao je i Pribina Gušić, sin Prvanega. Pristupio je Benediktinskom samostanu Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu, kojem je darovao zemlju u Kamenjanima, kako je sadržano u zapisu *De terra in Chamennani, que fuit Prebinne Gussichii, filii Pruuanego* unutar kartulara *Libellus Policorion* – Rogovski kartular.⁹ Ovaj kartular iz 14. stoljeća sadrži prijepise isprava i popise dobara Rogovske opatije, a čuva se u sastavu arhivskoga fonda HR-DAZD-337 Benediktinski samostan Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (1058. – 1774.). Samostan Sv. Kuzme i Damjana izravni je sljednik Benediktinskog samostana Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu, iz kojeg su redovnici preselili nakon mletačkog razaranja Biograda 1125. godine. Samostan Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu, a kasnije i Samostan Sv. Kuzme i Damjana na brdu Ćokovcu na otoku Pašmanu, nazivani su Rogovskom opatijom, prema svom najvećem posjedu Rogovu (Galović, 2012: 102–103; Galović, 2018: 13). U istom

5 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-336 Benediktinski samostan Sv. Krševana u Zadru (918. – 1806.) (dalje: HR-DAZD-336), pergamena br. 7.

6 HR-DAZD-336, pergamena br. 286.

7 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-338 Dominikanski samostan Sv. Dominika u Zadru (1066. – 1807.) (dalje: HR-DAZD-338), pergamena br. 82 (stara sign. 714); Vidi i: Farlati, 1769: 96; Smičiklas, 1912: 628–629.

8 HR-DAZD-338, pergamena br. 30 (stara sign. 2149); Vidi i: Böttner, 1903: 8; Smičiklas, 1908: 253–254.

9 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-337 Benediktinski samostan Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (1058. – 1774.) (dalje: HR-DAZD-337), *Libellus Policorion* – Rogovski kartular, fol. 4v (odnosno naknadno označena str. 6.).

kartularu spominje se i Pribinin brat Jakov, u zapisu o prodaji zemlje u Sidrazi opatu Madiju,¹⁰ kao i Nasemir Gusić, u jednoj ispravi o darovanju vinograda.¹¹

Izuzetan izvor za proučavanje mnogih segmenata svakodnevnog života u prošlosti, od 13. pa do 19. stoljeća, predstavljaju fondovi notarskih odnosno bilježničkih spisa Arhiva. U Državnom arhivu u Zadru čuvaju se spisi nastali djelovanjem bilježnika na području Zadra, Paga, Raba i Splita. Njihove bilježničke knjige svjedoče o raznolikosti poslovnih aktivnosti građana. Za potrebe stranaka sastavljali su oporuke te pored njih inventare pokretne i nepokretne imovine koju su oporučitelji ostavljali svojim nasljednicima. Izrađivali su ugovore o mirazu. U njihovoj nadležnosti bila je izrada isprava povezanih s gospodarskim poslovanjem poput sklapanja ugovora o najmu kuće ili zemljišta. Sudjelovali su i u reguliranju poslova diobe među strankama, sastavljanju dokumenata o dodjeli punomoći za obavljanje određenih pravnih aktivnosti i slično. Sva navedena dokumentacija materijal je koji može poslužiti za sagledavanje različitih pojava vremena u kojem je nastala. Iz tekstova ugovora u čijem su sklapanju – bilo kao stranke u postupku, bilo kao svjedoci – uz domaće stanovnike sudjelovali i oni pridošli iz bližih kao i udaljenijih krajeva, moguće je primjerice pratiti proces prilagodbe potonjih u novoj okolini, njihov imovinski status, ponekad obiteljske odnose i slično. Među spisima fonda HR-DAZD-31 Bilježnici Zadra (1279. – 1797.) mogu se tako pronaći i isprave koje svjedoče o društvenim, gospodarskim i drugim vezama žitelja srednjovjekovne zadarske komune i stanovništva pridošlog iz Like. Jedan takav zapis predstavlja spis zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze (1349. – 1350.) sastavljen 1350. godine u kojem se spominje Juraj pok. Petra iz Like kao izvršitelj oporuke svojega brata Krukonje.¹² Otprilike iz istoga vremena (1354. g.) je i bilježnička isprava Andrije pok. Petra iz Cantua (1352. – 1356.) kojom Luka pok. Krelca iz Like daje u trajni zakup vrtlaru Cvitanu Deškoviću iz Zadra maslinik sa 150 stabala maslina i 16 gonjaja zemlje pod brdom Čelopek.¹³

Istražujući uz spise zadarskih i spise rapskih bilježnika – fond HR-DAZD-28 Bilježnici Raba (1403. – 1797.) – Petar Runje zabilježio je pak, vijesti o nizu krbavskoličkih svećenika glagoljaša u Dalmaciji, odnosno u Zadru kao i na Rabu u razdoblju od kraja 14. do polovine 15. stoljeća (Runje, 1988: 113–121). Pored zapisa o boravku

10 HR-DAZD-337, *Libellus Policorion* – Rogovski kartular, fol. 6v / str. 10.

11 HR-DAZD-337, *Libellus Policorion* – Rogovski kartular, fol. 6r / str. 9.

12 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-31 Bilježnici Zadra (1279. – 1797.) (dalje: HR-DAZD-31), sign. 6.1, sv. II, fol. 34v, kut. 6. Vidi i: Stipišić, 1977: 150.

13 HR-DAZD-31, sign. 7.1.2, fol. 35v – 36r, kut. 7. Vidi i: Leļjak – Kolanović, 2001: 385–386.

i službi svećenika glagoljaša, te franjevac trećoredaca na zadarskom i rapskom području, temeljem bilježničkih spisa Arhiva, on donosi i podatke o ređenjima svećenika iz Krbave i Bužana sredinom 15. stoljeća u Rabu, kao i mnoge spomene glagoljicom pisanih brevijara i misala kojima su svećenici raspolagali i koje su oporučno ostavljali. Tako je primjerice Jurko Garković *de Corbavia* 1449. primio od svećenika Jakova, glagoljaša na otoku Ugljanu, jednu staroslavensku knjigu koju je svećenik Jakov ostavio crkvi sv. Jakova u Krbavi, dok je 1442. svećenik *Giurssa* pok. Mateja jedan svoj staroslavenski brevijar ostavio crkvi sv. Marije u Modrušu (Runje, 1988: 117).

Tijekom 14. i 15. stoljeća, hrvatski velikaši Kurjakovići, potomci srednjovjekovnog hrvatskog plemena Gušića, koji su učvrstili svoju vlast na većem dijelu primorskog podvelebitskog područja, sve do prodora Turaka aktivni su sudionici društveno-političkog života. Njihove odnose s područjem sjeverne Dalmacije, osobito njezinim kontinentalnim zaleđem, u drugoj polovini 15. stoljeća oslikavali su ponajviše pogranični prijepori – pitanja oko nadzora nad utvrdom Ostrovicom na raskrižju sjevernodalmatinskih puteva, potom oko Kličevca kod Benkovca kao granične utvrde Kurjakovića, te oko granica na vranskome području (v. Lukšić, 2004: 195–226). Uspostavom mletačke vlasti sve važne odluke definirane su bile duždevim odredbama (dukalama) i propisima pokrajinskih dužnosnika (terminacijama), te se među njima mogu pronaći i one kojima se rješavala problematika takvih graničnih, ali i gospodarskih, trgovačkih i drugih odnosa s hrvatskim feudalnim velikašima. Navedene isprave sadržane su unutar arhivskoga fonda HR-DAZD-388 Dukale i terminacije (1409. – 1797.). Budući da je i na ekonomskom planu položaj krbavskih knezova uvelike ovisio o mletačkoj gospodarskoj politici, često su od mletačkih vlasti nastojali ishoditi različite trgovinske povlastice i dozvole, ali i regulirati pitanja prekomorske trgovine (Lukšić, 2003: 43). Jedan od takvih spisa iz prve knjige Dukala i terminacija je onaj od 15. travnja 1434. godine, kojim se krbavskim knezovima dozvoljava izvesti iz Zadra vina i ulja za svoje potrebe.¹⁴

Razdoblje turske uprave (1527. – 1689.)

Krajem 15. i početkom 16. stoljeća društveni razvitak i srednjovjekovna organizacija Like i Krbave zaustavljeni su prodorima i osvajačkim pohodima Osmanlija. Od potpunog zauzeća Like i Krbave 1527., razdoblje turske vladavine, dugo preko

14 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-388 Dukale i terminacije (1409. – 1797.), knjiga I, fol. 53v. Vidi i Ljubić, 1890: 67.

160 godina, bilo je obilježeno značajnim promjenama – političkim, upravnim i gospodarskim, a osobito demografskim i vjerskim (Kruhek, 2013: 471–478).¹⁵ Okupirani krbavski i lički teritorij turska je vlast organizirala kao novu upravnu jedinicu koja je prvo bila priključena Bosanskom sandžaku, zatim Kliškom do 1580. godine. Poslije je osnovan Krčko-lički sandžak, kasnije najčešće nazivan samo Lički sandžak (Kruhek, 2013: 473), u okviru kojega se nalazio i dio sjevernodalmatinskog teritorija pod turskom upravom (Jelić, 1898: 78–84). Razdoblje turske dominacije na ličkom prostoru potrajalo je sve do 1689. godine, kada je od strane domaćih ustanika i hrvatskih krajišnika kao najznačajnija turska utvrda bila oslobođena Udbina (Holjevac, 2002: 17; Fajdić, 2017: 21).

Pomoću arhivskih pomagala – kazala izrađenih za fond najviših predstavnika mletačke vlasti u Dalmaciji: HR-DAZD-1 Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (1617. – 1797.), pregledom pojmova *Licca* (Lika) i *emigrazioni* (emigracije), određene podatke vezane za područje Like i njene stanovnike koji se odnose na razdoblje turske uprave moguće je pronaći u spisima providura Girolama Foscarinija (1650. – 1652.) te Pietra Valiera (1685. – 1686.)¹⁶, a za proučavanje povijesnih zbivanja na graničnom prostoru mletačko-turske granice u navedenom periodu od osobitog je značaja gradivo sadržano u arhivskom fondu HR-DAZD-2 Mletački dragoman (1597. – 1797.). Dragoman je bio tumač i posrednik u komunikaciji bosanskih aga i paša te predstavnika mletačke vlasti u Dalmaciji. U fondu sastavljenom od spisa njegove kancelarije sadržani su dokumenti o pograničnim sukobima, pregovorima i mirovnim ugovorima, kao i trgovini između Mletačke republike i susjednih zemalja i pokrajina. Navedeno gradivo tako uključuje korespondenciju i izvješća mletačkih i turskih dužnosnika o prilikama na granici, sukobima i uspostavi mira, ali i trgovini, agrarnim odnosima, o haranju kuge u Lici i drugo (Slika 2.).¹⁷ Dva proglašenja o pojavi kuge u Lici i Krbavi iz nešto kasnijeg vremena, 1732. i 1733. godine, sadržana su i u arhivskoj Zbirci tiskovina / Stampata (1488. – 2005.) signature HR-DAZD-386.¹⁸

15 Vidi i: Kasumović: 2021: 79–121.

16 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-1 Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (1617. – 1797.) (dalje: HR-DAZD-1), Girolamo Foscarini (1650. – 1652.), fol. 31v-32r; kut. 17; Pietro Valier (1685. – 1686.), knj. II, fol. 33v, kut. 53.

17 Vidi i: Traljić, 1959: 409–424.

18 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.) (dalje: HR-DAZD-386), 54/1 i 55/1.

Vojnokrajiško razdoblje (1712. – 1881.)

Nakon poraza i povlačenja Osmanlija, 1712. godine Lika i Krbava pripojene su Karlovačkom generalatu, te postaju dio habsburškog vojnokrajiškog sustava u hrvatskim zemljama (Holjevac, 2009: 430). Vojna krajina ustanovljena je kao militarizirana zona unutar Habsburške monarhije na granici s Osmanskim Carstvom. Njezin najzapadniji dio tvorila je Hrvatsko-slavonska vojna krajina, a unutar nje, nakon vojnokrajiške reorganizacije 1746. godine, na području Like i Krbave uspostavljena je Lička pukovnija sa sjedištem u Gospiću, koja je zajedno s Otočkom, Ogulinskom i Slunjskom pukovnijom činila sastavni dio Karlovačkog generalata (v. Holjevac, 2009: 430; Vrkljan, 2022: 8). U sastavu Vojne krajine područje Like i Krbave ostat će sve do njenog ukidanja 1881. godine (Fajdić, 2017: 22).

Različite aspekte odnosa Habsburške monarhije i Mletačke Republike na graničnom području Like i Dalmacije, već nakon Karlovačkog mira 1699. kada je Monarhiji potvrđen posjed Like i Krbave (Holjevac, 2002: 18) sagledavati je moguće temeljem spisa sadržanih u prethodno spomenutim arhivskim fondovima: Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (HR-DAZD-1) te Mletački dragoman (HR-DAZD-2). Međusobno suprotstavljeni interesi i teritorijalne pretenzije obiju strana rezultirali su mnogim pograničnim sporovima i sukobima krajem 17. i početkom 18. stoljeća (v. Holjevac, 2003: 249–269). Podatke koji se odnose na razgraničenje Like i Dalmacije u navedenom razdoblju iz fonda Generalnih providura donose spisi sadržani u svesku providura Alvisea Moceniga (1696. – 1702.).¹⁹ O graničnim i drugim pitanjima svjedoče i zapisi providura koji su bili nositelji središnje vlasti tijekom narednih godina, a pored odrednica *Licca* (Lika) i *confini* (granice), za početno pretraživanje fonda, obavijesna pomagala – kazala donose i niz drugih pojmova koji se tiču naslovne teme rada. Među njima su *pascoli* (pašnjaci), *Morlacca* (Morlakija), *emigrazioni* (emigracije) i drugi. Izvješća o stanju na granici, pašnjacima u Lici i Dalmaciji, kao i drugi spisi koji se odnose na razdoblje do kraja 18. stoljeća, sadržani su i unutar gradiva fonda Mletački dragoman (HR-DAZD-2). Pitanje ispaše naime, također je bilo regulirano različitim odredbama. Dok su dalmatinski stočari u ljetnim mjesecima uslijed velikih vrućina i oskudice vode s blagom obično prelazili na pašnjake Like, u vrijeme zimske ispaše Ličani su svoja stada vodili na teritorij Dalmacije (v. Holjevac, 2003: 254), pri čemu su obje strane bile dužne plaćati propisanu travarinu (*erbatico*). Takve

19 HR-DAZD-1, Alvise Mocenigo (1696. – 1702.), knj. V, fol. 412–507, kut. 66.

podatke o sporazumima o ispaši kao i travarini koju su mletačkim vlastima plaćali lički pastiri, moguće je – prateći u arhivskom obavijesnom pomagalu (kazalu) pojmove kao što su: *Lika, confini, pascoli, erbatico, convenzioni, istruzione*, a koji usmjeravaju na odgovarajuće gradivo – sagledati i temeljem spisa fonda HR-DAZD-4 Mletački fiskalni savjetnik (1789. – 1797.).²⁰

S razdobljem vojnokrajškog ustroja ličko-krbavskoga područja krajem 18. i početkom 19. stoljeća, poklapa se period prve austrijske uprave u Dalmaciji (1797. – 1805.). Među gradivom fonda tada središnje upravne institucije u Dalmaciji: HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju (1798. – 1806.) sadržani su dopisi Vojnog zapovjedništva u Gospiću, njemu nadređenog Generalnog zapovjedništva u Zagrebu i drugih uključenih korespondenata, vezani za reambulaciju granica,²¹ kao i spisi koji se odnose na izvješća o pastirima Dalmacije na ličkim pašnjacima, ali i o prouzročnim štetama, sječi šuma, krađi životinja i slično.²² Pored pojmova *Lika (Lica) / Licciani i Gospich (Comando del Cantone / Comando Militare / Comando del Regimento di Licca)*, na spise s navedenim sadržajem upućuju i drugi pojmovi sadržani u izvornim kazalima fonda kao što su: *confini* (granice), *pascoli* (pašnjaci), *boschi* (šume) i drugi (Slika 3.). Sličan sadržaj, na primjer o ustupanju ličkih šuma na korištenje, pronaći se može i u fondu austrijskog fiskalnog savjetnika: HR-DAZD-38 Fiskalni savjetnik u Zadru (1797. – 1806.).²³

Nakon pobjede francuske vojske nad Austrijancima u bitci kod Wagrama (1809.), te mirom sklopljenim iste godine u Schönbrunnu, nastupa razdoblje kratkotrajne francuske vladavine u Hrvatskoj. Austrija je Francuskoj prepustila civilnu i vojnu Hrvatsku južno od Save, te zapadnu Korušku s Villachom, Gorišku, Trst i Kranjsku s Pazinskom grofovijom, koje su zajedno s prijašnjim francuskim posjedima na Jadranu – Dubrovnikom, bivšom mletačkom Dalmacijom i mletačkom Istrom, do 1813. tvorile francuske Ilirske pokrajine (Ilirske pokrajine. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*; Holjevac, 2002: 40; Vrkljan, 2022: 30).²⁴

20 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-4 Mletački fiskalni savjetnik (1789. – 1797.), sign. I.3.1 (stara sign. II/1), kut. 7.

21 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju (1798. – 1806.) (dalje: HR-DAZD-33), vidi npr. kat. II/1801. god., spis br. 179; kat. II/1803. god., spis br. 1811; kat. II/1804. god., spis br. 5462; kat. II/1805. god., spis br. 5969 (posljednja tri spisa sadrže izvješća o reambulaciji granica).

22 HR-DAZD-33, vidi npr. kat. VII/1799. god., spis br. 3967; kat. III/1801. god. spis br. 5186 i dr.

23 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-38 Fiskalni savjetnik u Zadru (1797. – 1806.), spis br. 111/1803. god., svež. VII.

24 Godine 1810. Ilirskim pokrajinama su dodani zemaljsko-sudski kotari Lienz i Sillian; v. Ilirske pokrajine. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*.

Della Cos. Reg. Direzione alla Moravia

Rapporto della Reambulazione dei Confini dell'Anno 1804 della Linea
interinale de' Pascoli, tra la Lica e la Dalmazia.

Essendo stati destinati noi infra scritti a rivedere, ed incontrare la predetta Confirazione, abbiamo rinvenuto, che

La linea tra la Lica e la Dalmazia incomincia dal Triplice Confine, ove da tre apposte Pietre segue la linea per Seleni Keyf, Stribove Dolline, da questa parte si viene Logie sul Monte Kita, di la per Chelno l'acqua Cobitich, Okriga Berba, e Sajo d'Oron, alla

1 ^{mo} - Mela, o sia Smilla	--- -- -- -- --	Ove sopra un Sajo, si uede inciso il N.° dell'anno 1777.
2 - Tanchia Camen	--- -- -- -- --	Ove sopra Pietra Viva, nominata anche Ruvni Tauar, sono incise due Croci.
3 - Melkouchia Sirogof	--- -- -- -- --	Su d'una Pietra Mobile, sta Marcato il N.° 1777, cui fu rinvenuto 19. pagli andanti diante verso la parte Licana.
4 - Kofouchia Staje	--- -- -- -- --	Sopra Pietra Viva, il Segno della S. ^a Croce.
5 - Bunari Kofouchie Logue	--- -- -- -- --	Fra 30. pagli di distanza, la quali si uede incise in un Sajo, una Croce.
6 - Deruegnari Bunari	--- -- -- -- --	Fra quali in un Sajo Quadrangolare, sta inciso il N.° 1777.
7 - Verh Vise Bunari	--- -- -- -- --	Ove sopra un Sajo Vivo d'ambi le parti, si uede incisa una Croce.
8 - Cauda Logue	--- -- -- -- --	Vna Croce incisa in un Sajo.
9 - Kuznecui Dolaz	--- -- -- -- --	Ove sopra Sajo Vivo si uede una Croce, ed in cambio d'altre simile, sta si uede un Bucco.
10 - Prebo Naraxe Logue	--- -- -- -- --	Ove su d'una Pietra d'ambi le parti, si uede il N.° 1777.
11 - Verh Tagodnik	--- -- -- -- --	Su d'un grosso Sajo, si uede il N.° 1777.
12 - Doline pod Tagodnikom	--- -- -- -- --	Sopra d'un Vivo Sajo, si ueggono due Croci.
13 - Kuznecui (Sia qui Marignio, int. Eravich.)	--- -- -- -- --	Sopra Vivo Sajo una Croce.
14 - Cudichia Bunar	--- -- -- -- --	Sopra una Pietra Viva, spiccano due Croci una delle quali si uede guastata.
15 - Popari Sreb	--- -- -- -- --	Ove in una Pietra Mobile, si uede inciso il N.° 1777.
16 - Vohita Glesna	--- -- -- -- --	Qui sopra Pietra Viva, verso Marignio, si riuiscano due Croci.
17 - Marignichia Kuk	--- -- -- -- --	Sul cui uiso Marignio, sono incise due Croci.
18 - Vankovaz Bunar (Quart' il confine tra l'Oron e Sajo)	--- -- -- -- --	Ove su d'un Sajo d'ambi le parti e inciso il N.° 1777.
19 - Subotichia Logue	--- -- -- -- --	Ove su d'una Pietra, si uede una Croce, ed il N.° 1777.
20 - Verh Sestusa	--- -- -- -- --	Sul quale si uede il N.° 1777.
21 - Mala Sado (Sia qui Eravich, int. Logue)	--- -- -- -- --	Ove sopra Pietra Viva, si uede inciso il N.° 1777.
22 - Viski Baba	--- -- -- -- --	Sulla cui Sommita d'ambi le parti, si riuiscano il N.° 1777.
23 - Vitreni Melni	--- -- -- -- --	Ove una Mastiera forma la Mela.
24 - Erbine	--- -- -- -- --	Sopra un Sajo, il N.° 1777.
25 - Caparici Bunari	--- -- -- -- --	Ove su d'una Pietra Quadrangolare d'ambi le parti, e il N.° 1777.
26 - Bilik Kuk	--- -- -- -- --	Cui nel Riano si denomina Zidane Erbine, ove si ueggono due Croci.
27 - Burmi, uero Smiglicui Verh	--- -- -- -- --	Ove si riuiscano il N.° 1777.
28 - Vise Calyemva Bala	--- -- -- -- --	Su d'una Pietra il N.° 1777.
29 - Caparici Dolaz	--- -- -- -- --	Fra mezzo al qual Marignio, sta incisa una Croce.
30 - Toplo Berbo	--- -- -- -- --	Sulla cui Sommita si uede il N.° 1777.
31 - Kod Kaplana	--- -- -- -- --	Nel cui uiso Marignio, si uede il N.° 1777.
32 - Marignici Sreb (Sia qui Logue, int. Muravaz.)	--- -- -- -- --	Ove su d'un uiso Sajo, sono incise due Croci.
33 - Caparici Profine	--- -- -- -- --	Ove su d'una grossa Pietra, sta il N.° 1777.
34 - Bilik Kuk	--- -- -- -- --	Su cui sta inciso il N.° 1777.
35 - Duboki Dol. (Quart' il confine tra l'Oron, e l'Oron)	--- -- -- -- --	Ove in Pietra inumata, e inciso il N.° 1777.
36 - Dukman	--- -- -- -- --	Ove su d'una Pietra sta incisa una Croce, la quale da mano ignota era stata trasportata 15. pagli andanti dalla parte Dalmata. Ci si rimanda 1804 nella Reambulazione, per farla annichiar al suo luogo.
37 - Previsite	--- -- -- -- --	Sopra il Vivo Marignio, una Croce.
38 - Solovenci (Sia qui Muravaz, int. Zaton)	--- -- -- -- --	Su d'una Pietra inumata, il N.° 1777.
39 - Zadno Bilo	--- -- -- -- --	Su d'una Pietra Mobile, il N.° 1777.
40 - Megia Zadno Bilo, e Bukovi Kanasz	--- -- -- -- --	Su d'un Sajo Mobile, il N.° 1777.

Slika 3. Izvješće o reambulaciji granica privremene linije pašnjaka između Like i Dalmacije, 1804., HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju (1798. – 1806.), kat. II/1804. god., spis br. 5462.

No, za razliku od ostalih pokrajina u kojima je u to vrijeme bila provedena francuska upravna reforma, na prostorima Vojne krajine bio je zadržan krajiški upravni sustav (Ilirske pokrajine. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*).

Upravu u Dalmaciji Francuzi su uspostavili i prije formiranja Ilirskih pokrajina, odnosno godine 1806. Gradivo za sagledavanje ličko-dalmatinskih odnosa u tom razdoblju, do formiranja Ilirskih pokrajina, donose fondovi kao što su HR-DAZD-55 Vojni i civilni zapovjednik Dalmacije Molitor (veljača – srpanj 1806.) i HR-DAZD-57 Generalno providurstvo Dalmacije u Zadru (1806. – 1809.), u kojima su također, kada je u pitanju područje Like, zastupljeni problematika revizije granica te utvrđivanja linija pašnjaka, pitanja sporova, te prouzročenih šteta.²⁵

Isto razdoblje obuhvaća i fond HR-DAZD-81 Kraljevska delegacija Vlade u Zadru (1807. – 1810.). Pod pojmom *Licca* u arhivskom pomagalu – kazalu izrađenom za korištenje fonda zabilježeno je izvješće o izvanrednim propisima vezanima za tamošnje naoružanje,²⁶ a na jedan spis o kretanjima austrijskih trupa i rasporedu snaga na području Like u kazalu upućuje i odrednica *guerra* (rat).²⁷ Podatke vezane za Liku sadrže i pojedini spisi fonda generalnog providura Dalmacije Vicka Dandola: HR-DAZD-59 Tajni arhiv generalnog providura Dalmacije Vicka Dandola (1806. – 1810.). Za početno istraživanje navedenoga fonda može poslužiti arhivsko obavijesno pomagalo (kazalo) koje pod pojmom *Licca* usmjerava na gradivo o političkoj situaciji na Austriji podređenom ličkom teritoriju, o izdavanju putovnica i drugo.

Slična tematika predmetnih spisa, ona vezana uz pitanja ličko-dalmatinske granice, nastavlja se unutar fonda HR-DAZD-73 Intendencia Pokrajine Dalmacije u Zadru (1810. – 1813.), a koji se pak, odnosi na razdoblje uspostave Ilirskih pokrajina. Tako se podatci o plaćanju naknada za ispašu te o raznim pritužbama od strane stanovnika pograničnih područja mogu pratiti i u navedenoj arhivskoj cjelini.²⁸

Nakon pada francuske vladavine i zauzeća hrvatskih i slovenskih zemalja od strane austrijske vojske 1813., Ilirske provincije su prestale postojati, a bivše krajiške

25 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-55 Vojni i civilni zapovjednik Dalmacije Molitor (veljača – srpanj 1806.), sign. 2.50, kut. 2.; HR-DAZD-57 Generalno providurstvo Dalmacije u Zadru (1806. – 1809.), izvorna kazala i urudžbeni zapisnici, vidi npr. pojmove: *Lica, Liccani, Confini, Pascoli* i odgovarajuće spise.

26 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-81 Kraljevska delegacija Vlade u Zadru (1807. – 1810.) (dalje: HR-DAZD-81), god. 1807., Titolo XVII, Policija (*Polizia*), filza III, rub. 30, br. spisa 819.

27 HR-DAZD-81, god. 1809., Titolo XVI Vojska i rat (*Militari e guerra*), filza I, rub. 1, br. spisa 1413.

28 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-73 Intendencia Pokrajine Dalmacije u Zadru (1810. – 1813.), vidi npr. god. 1812., filza I, spis br. 153.

pukovnije ponovno su uključene u habsburški vojnokrajiški sustav (Holjevac, 2002: 41; Vrkljan, 2022: 31, 39). Na području Dalmacije, to je vrijeme uspostave druge austrijske uprave koja će potrajati sve do 1918. godine.

Na čelu uprave u Dalmaciji nalazio se namjesnik, a uz njega Zemaljska vlada izravno podložna ministarstvima u Beču, koja je 1852. dobila naziv Namjesništvo. Djelovanjem navedenog upravnoga tijela nastala je dokumentacija koja danas predstavlja najobimniji fond Državnog arhiva u Zadru: HR-DAZD-88 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.). Gradivo Namjesništva, koje se do 1877. godine može pratiti uz pomoć izvornih uredskih evidencija, odnosno urudžbenih zapisnika i kazala, omogućuje sagledavanje mnogih događaja koji su se na pograničnom ličko-dalmatinskome prostoru odvijali tijekom 19. stoljeća. Kako je vidljivo iz regesti zabilježenih u uredskim knjigama Odjelnih spisa fonda, i dalje se pojavljuju prijepori i sukobljavanja stanovništva s jedne i s druge strane granice. Vlastima se prijavljuju obostrano prouzročene štete, krađe životinja, uzurpacije terena, ali i slučajevi ubojstava.²⁹ U knjigama su evidentirani spisi o nastojanjima sprječavanja navedenih sukoba te mjerama koje se poduzimaju u cilju uspostavljanja dobrih odnosa među pograničnim stanovništvom.³⁰ Također, kazala bilježe tijek zbivanja vezanih za granice i granične odnose, odnosno područja ispaše.³¹ Ovdje je međutim, vrlo važno napomenuti da je prilikom istraživanja gradiva utvrđeno kako dio spisa fonda Vlade / Namjesništva (HR-DAZD-88) – osobito onih vezanih za pitanje razgraničenja i pašnjaka, ali i nekih s drugom tematikom – nije pronađen na predviđenom izvornom mjestu na koje usmjeravaju zapisi iz kazala i knjiga protokola. U slučaju dokumentacije o utvrđivanju granica, umjesto spisa, većinom su pronađeni reversi koji upućuju na to da je gradivo početkom 20.

29 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-88 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.) (dalje: HR-DAZD-88), vidi npr. sign. 2.2.8 Kazalo br. 645, 1819. g., pojam *Licca*; sign. 2.2.20 Kazalo br. 657, 1823., pojam *Licca*; sign. 2.2.80 Kazalo br. 717, 1837., pojam *Licciani* i druge knjige kazala. Također, u istom fondu vidi npr. spise: br. 2211/1819., III/4, kut. 64; br. 873/1825., III/4, kut. 140; br. 10327/1831., III/4, kut. 206; br. 1012/1840., XI/4, kut. 494; br. 3857/1850., XIV/1, kut. 1068 i dr.

30 HR-DAZD-88, sign. 2.2.20 Kazalo br. 657, 1823., pojam *Licca*; sign. 2.2.23 Kazalo br. 660, 1823., pojam *reambulazione*; sign. 2.2.26 Kazalo br. 663, 1824., pojam *Licca*; sign. 2.2.32 Kazalo br. 669, 1825., pojam *Licca* i dr.

31 HR-DAZD-88, kazala Odjelnih spisa fonda za razne godine, pojmovi *reambulazione*, *confini*, *pascoli* i sl. Među sačuvanim spisima, od kojih su neki necjeloviti (dio pratećih spisa nedostaje), vidi npr. br. 334/1829., VIII/4, kut. 189; 3575/1833., XI, kut. 276; br. 6729/1839., XI, kut. 488; br. 21558/1840., IX, kut. 494; br. 1982/1844., XI, kut. 664; br. 592/1845., XI, kut. 730; br. 7535/1846., XI, kut. 801; br. 4520/1848., XI, kut. 935; 15249/1851., IX/1 D, kut. 1075; spis bez broja (VI „*Differenze per confini tra i Dalmati ed i Licciani*“), VIII/F/1857., kut. 1419.

stoljeća bilo izdvojeno i povezano u jednu, istu cjelinu, ali nije nažalost sa sigurnošću utvrđeno o kojoj se smještajnoj poziciji radi, odnosno je li navedeno gradivo trajno izgubljeno. Nije isključena mogućnost da se takav gubitak spisa zbio uslijed podjele gradiva Arhiva između Italije i Kraljevine SHS (1924. – 1926.).³²

Pojedini dopisi vezani za djelovanje komisije za utvrđivanje granica, spisi o ispaši ili sječi šuma na graničnome području sadržani su pak, unutar fonda HR-DAZD-102 Okružno poglavarstvo u Zadru (1814. – 1868.)³³, a dio spisa s istom tematikom zastupljen je i unutar arhivske zbirke HR-DAZD-377 Miscellanea (11. – 20. st.).³⁴

Arhivsku cjelinu u kojoj se mogu pronaći korisni podatci o spisima koji se odnose na pitanja razgraničenja te reguliranja prava ispaše u Lici predstavlja i fond: HR-DAZD-251 Državni arhiv u Zadru (1814. – 2010.). Unutar gradiva navedenoga fonda nalaze se zamolbe javnih i privatnih osoba upućene Arhivu za dobivanje ovjerenih prijepisa različitih dokumenata, među kojima su primjerice i dopisi Vlade koji se odnose na prijepise sklopljenih sporazuma i drugih spisa o temi granica između Dalmacije i Like. Takvi dopisi Vlade i drugih institucija, kao i primjerci odgovora pohranjeni u fondu – koji ponegdje uključuju i pregledne popise najvažnijih spisa i konvencija donesenih tijekom vladavine različitih uprava, od mletačke do druge austrijske – pružaju niz dopunskih informacija o predmetnom gradivu, a time i mogućnost nastavka njihova istraživanja. Početno pretraživanje navedene problematike olakšava korištenje izvornih kazala fonda HR-DAZD-251, odnosno unutar njih praćenje pojmova *confini* i *Licca*. Sami prijepisi dokumenata i druga vezana dokumentacija, mogli bi se očekivati među spisima fonda Vlade/Namjesništva (HR-DAZD-88), no međutim, velikim dijelom oni nisu pronađeni na pozicijama na koje primjerice upućuju brojevi sa zaglavlja dopisa, već umjesto njih ponovno nailazimo na spomenute reverse s naznakom o njihovom premještaju.

Kao jedan od sadržaja koji je moguće sagledavati temeljem gradiva Arhiva nastalog u vremenu druge austrijske uprave u Dalmaciji izdvaja se i tematika gospodarskog razvoja zastupljena u segmentu projekata gradnje cesta i putova. Za

32 O podjeli gradiva Arhiva vidi: Peričić, 1979: 357–374.

33 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-102 Okružno poglavarstvo u Zadru (1814. – 1868.), npr. pojedini spisi unutar kategorija i kutija: 1818. god., kut. 44; kat. XX/6, 1826. god., kut. 51; kat. II/3, 1862. god., kut. 241; kat. II/3, 1861. god., kut. 242; kat. II/3, 1865. god., kut. 286.

34 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-377 Miscellanea (11. – 20. st.), sv. 16, poz. 35; sv. 22, poz. 7; sv. 62, poz. 1; sv. 75, poz. 1; sv. 181, poz. 36; sv. 194, poz. 30.

ostvarenje prometne veze između priobalne i kontinentalne Hrvatske u okviru tadašnjeg Austrijskog Carstva, izuzetno važan pothvat koji je pridonio sveopćem društveno-ekonomskom napretku Like i Dalmacije predstavljala je izgradnja povijesne velebitske tzv. Majstorske ceste. Od Svetog Roka preko Velebita i vrha Malog Alana do Obrovca, tom novom cestom odvijao se putnički, poštanski i sav teretni promet iz Dalmacije prema Lici, Zagrebu i dalje (Vrkljan, 2020: 29–31). Navedeni fond Vlade / Namjesništva za Dalmaciju (HR-DAZD-88) sadrži brojne spise u kojima je zabilježen tijek graditeljskih radova. Pod pojmovima kao što su *Vellebich* (Velebit), *Strade* (Ceste) i *Strada del Vellebich* (Velebitska cesta) preko izvornih kazala Odjelnih spisa fonda moguće je pratiti zapise o periodičnim izvješćima o obavljenim zahvatima, spise vezane za djelovanje cestovnih nadzornika, o troškovima i naknadama za sudionike radova i mnoge druge.³⁵ Ponešto od dokumentacije o cestovnim graditeljskim radovima sadržano je u fondu HR-DAZD-493 Obitelj Pekota (1798. – 1889.) budući da je kao arhitekt-inženjer za graditeljstvo udjela u gradnji imao i jedan od članova te zadarske obitelji, Pietro.³⁶ U sastavu istoga fonda sačuvana je i velika litografija s prikazom slavlja prilikom svečanoga otvorenja ceste 4. listopada 1832. godine u Mekim docima ispod Podpraga.³⁷ Tiskani proglas s opisom programa u povodu proslave organizirane toga dana (Slika 4.) pohranjen je unutar arhivske zbirke HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.)³⁸ – u kojoj se može pronaći i nekolicina drugih proglasa s početka 19. stoljeća vezanih za područje Like – dok preko stotinu listova s rukom crtanim kartama, planovima i projektima za izgradnju velebitske ceste, sadrži pak, arhivska Kartografska zbirka (1651. – 20. st.) sa signaturom HR-DAZD-383.³⁹

Još dvije litografije koje se pak čuvaju u arhivskoj Grafičkoj zbirci (HR-DAZD-552) donose motiv s Velebita – vedutu crkvice posvećene sv. Frani, koja je podignuta u Podpragu podno Tulovih greda kao spomen na izgradnju velebitske

35 HR-DAZD-88, npr. sign. 2.2.54 Kazalo br. 691, god. 1830., pojam *Strada*; sign. 2.2.61 Kazalo br. 698, god. 1831., pojam *Strada del Vellebich*, sign. 2.2.72 Kazalo br. 709, god. 1833. pojam *Strada del Vellebich* i dr. Napominjemo da je uočeno kako dio spisa navedenih u kazalima i u ovom slučaju nedostaje.

36 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-493 Obitelj Pekota (1798. – 1889.) (dalje: HR-DAZD-493), sign. 100 i 101, kut. 11.

37 HR-DAZD-493, sign. 125, kut. 16.

38 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-386, 26/41.

39 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-383 Kartografska zbirka (1651. – 20. st.) (dalje: HR-DAZD-383), sign. 1.7.7.

A V V I S O .

Per i primi di ottobre pr. v. sarà ridotta perfettamente a termine la strada a traverso degli alti monti del Velebit che forma il confine fra la Dalmazia, e la Croazia, e che fino ad ora dividera le due provincie per modo, che con grave pericolo di vita se ne valicava la sommità — strada che avendo l'inclinazione non maggiore di quattro pollici diviene rotabile per carriaggi con ogni sorta di peso.

È questo un monumento della non mai abbastanza decantata magnanimità, e munificenza di SUA MAESTÀ il nostro graziosissimo IMPERATORE e Re costruito con dispendio di somme molto rilevanti, e la mercede di sforzi straordinari degli esecutori, che nel solo corso di quest'anno fecero scoppiare più di trentamila mine — monumento grandioso da porsi a paragone di qualsiasi opera romana.

La solennità dell'apertura di questa strada, che riuscirà d'immenso vantaggio per la Dalmazia, sarà con pubblico Ufficio Divino celebrata a cielo scoperto nel luogo, ove si dovettero vincere le più grandi difficoltà.

Il giorno fantasmico del quattro ottobre p. v. onomastico del nostro AMATISSIMO MONARCA e clementissimo D. — è destinato all'oggetto.

Colà i Dalmati daranno libero sfogo ai loro più vivi e leali sentimenti di riconoscenza; e dal profondo del loro cuori fedelmente devoti al Sovrano ed ottimo Padre innalzeranno fervide preci all'Omnipotente per la lunga conservazione di SUA MAESTÀ l'IMPERATORE e Re e di tutta l'Augustissima Imperiale Reale famiglia.

E per animare poi nella miglior maniera possibile questa festa popolare da sì lungo tempo attesa, e cointo cara ad ogni Dalmata saranno dedicate le ore pomeridiane del detto giorno a diversi giuochi nazionali, per cui avrà luogo la distribuzione di premi adattati ai per uomini, che per donne, che vi prenderanno parte, giusta il seguente dettaglio:

CORSA DI UOMINI.

- 1.º Premio. Fiorini quattordici.
- 2.º detto Fiorini dieci.
- 3.º detto Fiorini sei.

CORSA DI RAGAZZE.

- 1.º Premio. Una Beretta rossa ricamata con n.º 21 pezzi da 20 car. assicurati su cordelina di seta.
- 2.º detto Una Beretta rossa ricamata con n.º 15 pezzi da 20 car. assicurati come sopra.
- 3.º detto Una detta con 11 pezzi da car. 20.
- 4.º detto Una detta con 9 pezzi da car. 20.
- 5.º detto Una detta con 5 pezzi da car. 20.

GIOCO DELLA CUCAGNA PER MARINAT.

- 1.º Premio. Fiorini dieci.
- 2.º detto Fiorini otto.
- 3.º detto Fiorini cinque.

GETTO DELLA PIETRA.

- 1.º Premio. Fiorini dodici.
- 2.º detto Fiorini otto.
- 3.º detto Fiorini cinque.

GIOCO DELL' OCCA.

In quattro punti con un premio per ciascuno di fiorini quattro.

È superfluo però di avvertire, che come in tale occasione faranno a gara gli intervenuti di manifestare pubblicamente i non dubbj sensi di suddita fedeltà e divozione, da' quali essi si sentiranno vivamente penetrati, così si farà premura ciascuno di comparirvi con quell'esterno decoro, che le particolari circostanze lo permettono, e lo esige la solennità della giornata, usando soprattutto l'attenzione, che i capelli sieno pettinati, nette le biancherie che si avranno indosso, e che gli abiti se per avventura usati e logori non presentino mai delle straciatore, ma sieno convenientemente rappezzati.

Zara li 6 settembre 1832.

JAVLJEGNE.

Za prvi Listopada bliznoga dofanoga biche po sve sverjen put priko visoke planine Velebita, koja cini mejaj međa Dalmacijom, i Kroatijom, i koja do sada razdijeljuje dvj Provincije po ti način, da s' tekim rizikom od xivota prolazilisuse versu — put, koi neimajuči vije od četiri persta prigutnja pridavachese vertenju kočij sa svakom verstom od uteza.

Onje jedna spomena od nigda dosta hvatljone dobrostivosti, i blagodarnosti VELIČANSTVA NAŠEGA primilostivoga CESARA i KRALJA sgrađena s' arcem privelikom, i s' prikobicačnim tratom od izverjetlja, da iz među teka ove same godine civilisu upaliti vije od trideset hiljadā minā. Spomena priveleka, kojase može prikobiti kojomu drago rimskoj zgradi.

Blagdan otvorenja ovoga puta, kojche biti od privileke koristi Dalmacij, biche svetkovan Svetom Misson na otvorenu oudi gdisuse imale pridobiti najveće maxnosti.

Dan pricestiti četiri Listopada dofanoga imeni našega pripoljubljenoga Samovladoca, i pridobitijovoga Oca jest određen za ovu sverhu.

Oudi Dalmatini moche ikazati svoji xivu, i sergeju hartost, i iz dubine njihova vira serca bogoljubni uzdiguche za svoga KRALJA i primilostivoga Oca goruche molbe Svemoguchemu Bogu, za poderanje NJEGOVA VELIČANSTVA, i sve njegove priznamoxite CESARSKE i KRALJSKE obitelji.

A za ujačiti i oxiviti kakose budde moglo bolje svi Dalmatini, biche određen ure polnitarne istoga dneva za razlike igre narodske, za koje biche razdijeni prikladni darovi toliko ljudem koliko xenam, koje budde igrati, ovako kako sledi:

TERKANJE LJUDI.

1. Dar. Fiorin četternast.
2. d. Fiorin deset.
3. d. Fiorin šest.

TERKANJE DIVOJKAA.

1. Dar. Jedna Kappa cerljena navezena su dvaestijednu Cvanciku vezanu s' gajtanom svionim.
2. d. Jedna Kappa cerljena navezena su petnaest Cvancikā vezanih kako s' gora.
3. d. Jedna Kappa su jedanaest Cvancikā.
4. d. Jedna Kappa su deset Cvancikā.
5. d. Jedna Kappa su pet Cvancikā.

IGRA OD KUKANJE ZA MORNARE.

1. Dar. Fiorin deset.
2. d. Fiorin osam.
3. d. Fiorin pet.

ITANJE KAMENA.

1. Dar. Fiorin dvanaest.
2. d. Fiorin osam.
3. d. Fiorin pet.

IGRA OD GUSKE.

U četiri punta s' darom od četiri fiorinā za svakoga.

Nije potrebno napomenuti, da kako i toj prigodi naticachese svi koi pridu istunaciti nacijom ocitnu svoju vironost i poklonstvo od koih clutichese ganuti, tako nastojache svi prihiti s' onom izvanskom pristojnošću, koju dopuštaju osobite okoloxitine, i izskajue blagdan, imajuči za najveće pomnju, da vlasti buddu izrecijani, cisto pertenitje, kojase budde imati na sebi, i da odiche, ako i proderane, nebuddu razderte, nego pristojno zakerpjljene.

U Zadru na 6 Rujna 1832.

Slika 4. Tiskani proglas s najavom programa povodom proslave otvorenja ceste preko Velebita, 6. rujna 1832., HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.), sign. 26/41.

ceste.⁴⁰ U fondu Vlade / Namjesništva za Dalmaciju (HR-DAZD-88) sačuvan je dio spisa vezanih uz gradnju crkvice. Tako na primjer pod pojmom *Velebich*, kazalo Odjelnih spisa fonda za godinu 1832. donosi zapis o planu podizanja crkve, s uputom na broj odgovarajućeg spisa, a isti zapis sadrži i podatke o organiziranju godišnjeg sajma koji bi se održavao svake godine početkom listopada.⁴¹ U blizini crkvice nalazila se zgrada s konačištem za putnike, članove vojne jedinice i cestovne radnike. Nacrt toga zdanja koje je danas porušeno također je sačuvan među spisima Namjesništva. Do spisa vodi uputnica kazala za godinu 1841. – *Strade e ponti nel Circolo di Zara* (podpojam ‘Pod Prag’).⁴² U kazalima su zabilježeni i drugi podatci koji se odnose na gradnju crkvice kao i susjedne zgrade. Premda pojedini dokumenti na koje brojevi spisa upućuju nedostaju, dijelom ih je ipak moguće pratiti putem kratkih opisa spisa u urudžbenim zapisnicima, a jedan dio projektne dokumentacije sačuvan je i u fondu HR-DAZD-353 Obitelj Erco (1843. – 1960.).⁴³

Nakon izgradnje velebitske ceste, tijekom narednih godina kazala Odjelnih spisa fonda Vlade / Namjesništva bilježe dokumentaciju vezanu za njeno održavanje, popravke, javnu sigurnost i čišćenje od nanosa snijega, kako bi se osigurala njezina prohodnost u zimskim mjesecima, osobito za neometano funkcioniranje poštanskog prometa odnosno prolazak poštanske kočije iz Like prema Dalmaciji i obrnuto.⁴⁴ Pratiti je moguće i prepisku oko planirane aktivacije poštanske postaje na prijevoju Mali Alan (*Mali Hallan*), te privremene uspostave stanice između Obrovca i Malog Alana. Do sadržaja o poštanskim postajama vodi odrednica *Poste* unutar kazala za godine 1831. – 1833.⁴⁵ Uvidom u gradivo spisi nisu pronađeni na predviđenoj poziciji, no regeste urudžbenih zapisnika u određenoj mjeri ipak pružaju podatke za makar djelomično rekonstruiranje tijeka događanja.

40 Državni arhiv u Zadru, HR-DAZD-552 Grafička zbirka (1589. – 1934.), III/2 i III/3.

41 HR-DAZD-88, sign. 2.2.67 Kazalo br. 704, 1832. god.; spisi br. 16331 i 17591 unutar spisa br. 22/1832., kat. X/2, kut. 218. Vidi i: Stagličić, 1979: 125–136.

42 HR-DAZD-88, sign. 2.2.95 Kazalo br. 732, god. 1841.; spis. br. 28/1841., kat. X/2, kut. 501.

43 Državni arhiv u Zadru, HR-DAZD-353 Obitelj Erco (1843. – 1960.), sign. 2.5.36, kut. 13.

44 HR-DAZD-88, npr. spisi br. 7374/1833. i br. 8203/1833., kat. X/2, kut. 276; spis br. 251/1848., kat. X/2, kut., 932; spis br. 601/1849., kat. X/2, kut. 994; spis br. 210/1850., kat. X/2, kut. 1054; spis br. 25974 unutar spisa 204/1857., kat. X/C, kut. 1432.

45 HR-DAZD-88, sign. 2.2.61 Kazalo br. 698, 1831. god.; sign. 2.2.65 Kazalo br. 702, 1832. god.; sign. 2.2.72 Kazalo br. 709, 1833. god.

Ličko-krbavska županija (1886. – 1918.)

Sedamdesetih godina 19. stoljeća započeo je proces razvojačenja Vojne krajine, odnosno njezinog prelaska iz vojničkog u civilni sustav. Godine 1873. službeno je ukinuta Lička pukovnija, a 1881. i Hrvatsko-slavonska Vojna krajina, koja je manifestom cara i kralja Franje Josipa I. ujedinjena s građanskom (banskom) Hrvatskom i Slavonijom. Uprava nekadašnje Vojne krajine bila je povjerena Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj zemaljskoj vladi u Zagrebu (Holjevac, 2002: 78; Vrkljan, 2022: 95, 97). Sukladno podjeli Hrvatske na osam županija 1886. godine uspostavlja se i Ličko-krbavska županija sa sjedištem u Gospiću, a navedena administrativna podjela trajala je do 1918. godine (Vrkljan, 2022: 97, 98).

U Kartografskoj zbirici Državnog arhiva u Zadru (HR-DAZD-383) nalazi se nekoliko topografskih karata s kraja 19. stoljeća koje sadrže prikaze gradova i naselja na području Like kao što su Gračac, Otočac, Sv. Rok, Medak i Donji Lapac. Karte donose detaljan prikaz reljefa, toponimiju, dubinu mora, te cestovnu, željezničku i riječnu mrežu.⁴⁶

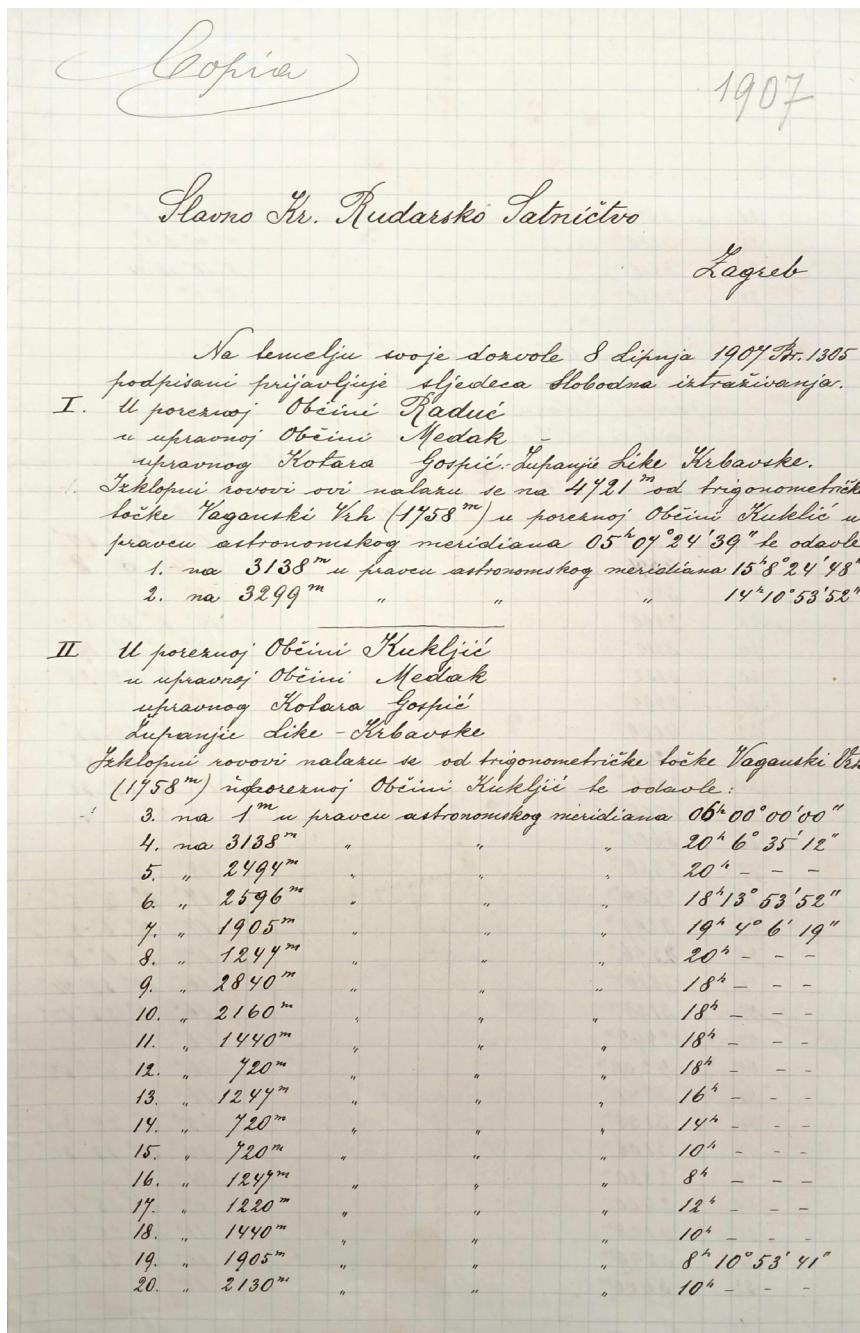
U sastavu cjeline koja se odnosi na gradnju puteva početkom 20. stoljeća, unutar fonda HR-DAZD-89 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju. Građevinski odsjek (1820. – 1918.) nalaze se spisi vezani za gradnju ceste Gračac – Krupa – Žegar – Benkovac.⁴⁷ Iz istog razdoblja potječe i dokumentacija koja je vezana za izgradnju željezničke pruge kroz Liku i Dalmaciju, sačuvana među ostavštinom gospodarstvenika i političara Alfonsa Borellija, u fondu HR-DAZD-635 Obitelj Borelli (1628. – 1990.).⁴⁸ Unutar navedene cjeline fonda pohranjeno je i nekoliko drugih spisa koji se odnose na njegovu gospodarsku djelatnost, među kojima dio gradiva sačinjavaju potvrde o prijavi iskopnih rovova i ugovori sklopljeni za iskop rude u Lici i Dalmaciji, uključujući korespondenciju s dioničarima kao i stručnjacima na polju rudarstva u Carevini (Slika 5.).⁴⁹

46 HR-DAZD-383, sign. 4.10, 4.11, 4.13. Jedna topografska karta, vjerojatno iz sredine 18. stoljeća, s prikazom dijela Dalmacije, Bosne i Hercegovine, Like i Gorskog Kotara, nalazi se u fondu: HR-DAZD-635 Obitelj Borelli (1628. – 1990.) (dalje: HR-DAZD-635), sign. 5.2.3., kut. 51.

47 Državni arhiv u Zadru. HR-DAZD-89 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju. Građevinski odsjek (1820. – 1918.), I.154.b, svež. 45.

48 HR-DAZD-635, sign. 2.3.13.4.2., kut. 30.

49 HR-DAZD-635, sign. 2.3.13.4.16, kut. 32 i sign. 2.3.13.4.18, kut. 33.

Slika 5. Prijepis dopisa Alfonsa kneza Borellija Kraljevskom rudarskom satništvu u Zagrebu kojim traži odobrenje za slobodna istraživanja rude u pojedinim općinama na području Ličko-krbavske županije; 1907., prva stranica dopisa; HR-DAZD-635 Obitelj Borelli (1628. – 1990.), sign. 2.3.13.4.16, kut. 32.

Zaključak

Izloženi pregled spisa Državnog arhiva u Zadru, s obzirom na vrlo širok vremenski raspon koji obuhvaća, sastavljen je temeljem provedenog općeg sagledavanja arhivskoga gradiva, pri čemu se kroz prezentiranje pojedinačnih primjera dokumenata pokušalo predstaviti dio fondova i zbirki kao izvora za proučavanje odnosa Like i sjevernodalmatinskoga područja. U početnoj fazi rada istraživanje je bilo orijentirano na pretragu polazišnih pojmova kao što su Lika, Krbava, Gospić ili Velebit. Te odrednice, kao i spisi na koje upućuju, usmjerile su daljnji istraživački proces, oblikujući unutar postavljene teme uže predmetne cjeline. Među njima, izdvojene su one koje se odnose na pitanja crkvene jurisdikcije nad područjem srednjovjekovne Like kao i teme koje svjedoče o prisutnosti stanovnika ličko-krbavskoga područja na prostoru zadarske općine u razdoblju srednjeg vijeka. Nadalje, velik dio istraženog gradiva zahvaća problematiku utvrđivanja linije razgraničenja dvaju susjednih područja – ličkog i dalmatinskog, a koja se proteže kroz različita vremenska razdoblja, odnosno gradivo upravnih perioda dalmatinske povijesti. S navedenom tematikom izravno je povezano i reguliranje obostranih prava ispaše, korištenja šuma, te općenito suživota pograničnog stanovništva. Istraživanjem arhivskih fondova i zbirki identificirano je i gradivo vezano za tijek gospodarskih zbivanja i formiranja prometnoga sustava, odnosno za pitanja trgovine, cestogradnje ili primjerice razvoj poštanskoga prometa.

Daljnji pristup arhivskome gradivu, kao i način njegovoga budućeg proučavanja, ovisi o području koje je u središtu istraživačevih interesa. Budući da se različiti tematski podatci vrlo često međusobno isprepliću i nadopunjuju kroz više arhivskih cjelina, odnosno fondova, kao i razdoblja različitih uprava, od velike je važnosti osnovno upoznavanje načina funkcioniranja i sustava organiziranja dokumentacije pojedinih institucija čijim je radom gradivo nastalo, a što će uz proučenu literaturu i prethodna saznanja o temi, istraživanje preciznije usmjeriti. Smatramo to važnim napomenuti, jer niz informacija koje spisi pohranjeni unutar različitih fondova sadrže, možda nije uvijek izravno prezentiran u kazalima, a pored toga, postoji mogućnost i da u određenim slučajevima izvorna uredska pomagala – kazala i urudžbeni zapisnici – nisu sačuvana.

Izvori

Arhivski izvori

Mletačka uprava u Dalmaciji [1279.] (1409. – 1797.)

- HR-DAZD-1 Generalni providuri za Dalmaciju i Albaniju (1617. – 1797.)
- HR-DAZD-2 Mletački dragoman (1597. – 1797.)
- HR-DAZD-4 Mletački fiskalni savjetnik (1789. – 1797.)
- HR-DAZD-12 Općina / Komuna Nin (1244. – 1797.)
- HR-DAZD-28 Bilježnici Raba (1403. – 1797.)
- HR-DAZD-31 Bilježnici Zadra (1279. – 1797.)
- HR-DAZD-388 Dukale i terminacije (1409. – 1797.)

Prva austrijska uprava u Dalmaciji (1797. – 1805.)

- HR-DAZD-33 Vlada za Dalmaciju (1798. – 1806.)
- HR-DAZD-38 Fiskalni savjetnik u Zadru (1797. – 1806.)

Francuska uprava u hrvatskim zemljama (1806. – 1813.)

- HR-DAZD-55 Vojni i civilni zapovjednik Dalmacije Molitor (veljača – srpanj 1806.)
- HR-DAZD-57 Generalno providurstvo Dalmacije u Zadru (1806. – 1809.)
- HR-DAZD-59 Tajni arhiv generalnog providura Dalmacije Vicka Dandola (1806. – 1810.)
- HR-DAZD-73 Intendenca Pokrajine Dalmacije u Zadru (1810. – 1813.)
- HR-DAZD-81 Kraljevska delegacija Vlade u Zadru (1807. – 1810.)

Druga austrijska uprava u Dalmaciji (1813. – 1918.)

- HR-DAZD-88 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.)
- HR-DAZD-89 Vlada / Namjesništvo za Dalmaciju. Građevinski odsjek (1820. – 1918.)
- HR-DAZD-102 Okružno poglavarstvo u Zadru (1814. – 1868.)

Vjerske ustanove

- HR-DAZD-336 Benediktinski samostan Sv. Krševana u Zadru (918. – 1806.)
- HR-DAZD-337 Benediktinski samostan Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu (1058. – 1774.)
- HR-DAZD-338 Dominikanski samostan Sv. Dominika u Zadru (1066. – 1807.)

Obiteljski fondovi

- HR-DAZD-353 Obitelj Erco (1843. – 1960.)
- HR-DAZD-493 Obitelj Pekota (1798. – 1889.)
- HR-DAZD-635 Obitelj Borelli (1628. – 1990.)

Kultura, znanost i informiranje

- HR-DAZD-251 Državni arhiv u Zadru (1814. – 2010.)

Zbirke

- HR-DAZD-377 Miscellanea (11. – 20. st.)
- HR-DAZD-383 Kartografska zbirka (1651. – 20. st.)
- HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.)
- HR-DAZD-552 Grafička zbirka (1589. – 1934.)

Literatura

- BOGOVIĆ, MILE. 1988. Pomicanje sjedišta Kravske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje (pregled povijesti Kravske ili Modruške biskupije). // *Kravska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka kravske biskupije, održanom u Rijeci 23. – 24. travnja 1986. godine.* / Bogović Mile (ur.). Rijeka – Zagreb: Visoka bogoslovska škola; Kršćanska sadašnjost, 41–82.
- BOGOVIĆ, MILE. 1997. Crkveno ustrojstvo Like i Krave u srednjem vijeku. // *Kravska bitka i njezine posljedice.* / Pavličević Dragutin (ur.). Zagreb: Hrvatska matica iseljenika; Filozofski fakultet, Zavod za hrvatsku povijest, 79–89.
- BOGOVIĆ, MILE. 2014. *Lika i njezina Crkva u prošlosti i sadašnjosti.* Gospić: Državni arhiv; Gospićko-senjska biskupija.
- BÖTTNER, ENRICO. 1903. *L'Archivio degli atti antichi presso la I. R. Luogotenenza dalmata. Parte II. Dell'Archivio del soppresso monastero di S. Domenico in Zara.* Zara: Premiata tipografia P. Janković.
- FAJDIĆ, JOSIP. 2017. *Posebnosti Like: priroda, povijest, kultura, istaknute osobe.* Zagreb – Požega: LZD Vila Velebita.
- FARLATI, DANIELE. 1769. *Illyrici sacri, IV.* Venetiis: Apud Sebastianum Coleti.
- GALOVIĆ, TOMISLAV. 2012. Arhiv Rogovske opatije. *Arhivski vjesnik*, 55, Zagreb, 103–116.
- GALOVIĆ, TOMISLAV. 2018. *Libellus Policorion – Rogovski kartular.* Sv. I. Zadar: Državni arhiv u Zadru.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2002. *Gospić u Vojnoj krajini (1689. – 1712. – 1881.).* Samobor: Hrvatski zemljopis.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2003. Problemi habsburško-mletačkog razgraničenja u Podgorju i Pozrmanju potkraj 17. i početkom 18. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45, Zadar, 243–269.

- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. Ličko-krbavska županija u identitetu Like. // *Identitet Like: korijeni i razvitak*. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Područni centar Gospić, 427–465.
- JELIĆ, LUKA. 1898. Lički sandžakat i postanje mletačke krajine početkom Kandijškoga rata 1645–48 godine. *Narodni koledar*, 36, Zadar, 78–115.
- KASUMOVIĆ, TEA. 2021. Stanovništvo Like u razdoblju osmansko-hrvatskih ratova. *Podplješivički graničari*, 3-4-5, Zagreb, 79–121.
- KOVAČIĆ, SLAVKO. 1988. Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću. // *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23. – 24. travnja 1986. godine*. / Bogović Mile (ur.). Rijeka – Zagreb: Visoka bogoslovska škola; Kršćanska sadašnjost, 11–39.
- KRUHEK, MILAN; HORVAT, ZORISLAV. 2009. Srednjovjekovne hrvatske župe Lika i Krbava (Stari gradovi Krbave). // *Identitet Like: korijeni i razvitak*. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb – Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 239–293.
- KRUHEK, MILAN. 2013. Turske utvrde i kule u Lici i Krbavi 1527. – 1689. godine. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 40, Senj, 471–508.
- LELJAK, ROBERT; KOLANOVIĆ, JOSIP. 2001. *Andrija pok. Petra iz Cantua. Bilježnički zapisi 1353.-1355. Sv. I*. Zadar: Državni arhiv u Zadru.
- LUKŠIĆ, MISLAV ELVIS. 2003. Prilog poznavanju mletačke pomorsko-trgovinske politike prema Krbavskim knezovima sredinom XV. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45, Zadar, 39–69.
- LUKŠIĆ, MISLAV ELVIS. 2004. Pogраниčni prijepori između mletačkih vlasti i knezova Krbavskih u drugoj polovini XV. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46, Zadar, 195–226.
- LJUBIĆ, ŠIME. 1890. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, IX. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- PERIČIĆ, EDUARD. 1969. Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 16–17, Zadar, 105–155.
- PERIČIĆ, ŠIME. 1979. Podjela zadarskih „arhiva“ između Italije i Kraljevine SHS (1924. – 1926.). *Arhivski vjesnik*, 21–22, Zagreb, 357–374.
- RUNJE, PETAR. 1988. Veze krbavsko-ličkih glagoljaša s Dalmacijom u 15. stoljeću. // *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23. – 24. travnja 1986. godine*. / Bogović Mile (ur.). Rijeka – Zagreb: Visoka bogoslovska škola; Kršćanska sadašnjost, 113–121.

- SMIČIKLAS, TADIJA. 1907. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, V. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.
- SMIČIKLAS, TADIJA. 1908. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, VI. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.
- SMIČIKLAS, TADIJA. 1912. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, X. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.
- SMIČIKLAS, TADIJA. 1913. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, XI. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.
- STAGLIČIĆ, MARIJA. 1979. Klasicist Valentino Presani u Dalmaciji. *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 22, Zagreb, 125–136.
- STIPIŠIĆ, JAKOV. 1977. *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze*. Zadar: Historijski arhiv.
- STRIKA, ZVJEZDAN. 2007. „*Catalogus episcoporum ecclesiae Nonensis*“ zadarskog kanonika Ivana A. Gurata. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zadar, 59–150.
- TRALJIĆ, SEID M. 1959. Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII. stoljeća. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, IV. – V., Zagreb, 409–424.
- VRKLJAN, JOSO. 2020. *Ceste Ličko-senjske županije*. Gospić: Veleučilište Nikola Tesla u Gospiću; Ogranak Matice hrvatske u Gospiću.
- VRKLJAN, JOSO. 2022. *Lička pukovnija kroz povijest*. Gospić: Veleučilište Nikola Tesla; Ogranak Matice hrvatske u Gospiću.

Mrežni izvori

- Ilirske pokrajine. // *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 10. 3. 2025. <<https://enciklopedija.hr/clanak/ilirske-pokrajine>>.